

MARIUS MATEI¹, ROMÂNIA

Cuvinte cheie: Banat, Imperiul Austro-Ungar, școala în Banat, arta tradițională bănățeană, istorie, cultură, etnografie, multietnicitate, identitate bănățeană, laboratorul premierelor.

Țara Banatului – un paradis multietnic

(Rezumat)

Banatul, regiune așezată la intersecția imperiilor a două civilizații complet diferite, cea europeană și cea orientală, este teritoriul unde ciocnirile dintre cele două culturi antagonice au influențat în mod pregnant viața și evoluția locuitorilor autohtoni în toate domeniile.

În construcția identitară bănățeană momentul trecerii Banatului de sub stăpânirea turcească sub administrație austriacă în 1718, a jucat rolul de act fondator. Din acel moment începe noua istorie a Banatului, transformat în creuzetul unde s-au întâlnit și s-au contopit civilizații și culturi, într-un ritm accelerat, care au dislocat tradiții și au edificat un alt model.

De la o epocă la alta toate comunitățile au păstrat, prin educație în familie sau școală, o imagine colectivă perpetuată, mitul Banatului, ca paradis multietnic.

---

¹ Muzeul Satului Bănățean Timișoara.

Keywords: Banat, Austro-Hungarian Empire, school in Banat, Banat's traditional art, history, culture, ethnography, multiethnicity, Banat's identity, the premier lab.

Banat - a Multiethnic Paradise

(Summary)

The Banat region situated at a crossroad of two different empires, the European and the Oriental one, was the territory where the different influences had a direct impact on the inhabitants and their evolution rate.

In the history of Banat, the moment of its passing from the Turkish rule under the Austrian administration in 1718, played the role of a founding act. From that decisive moment on, a new history of Banat began, making this region a vital place where different cultures have met and exchanged values, merging into and creating an enlightened model.

From one epoch to the next, all communities have preserved a perpetuated collective image of a Banat as a multiethnic paradise through family education or school.

Țara Banatului – un paradis multietnic

Banatul, regiune așezată la intersecția imperiilor a două civilizații complet diferite, cea europeană și cea orientală, este teritoriul unde ciocnirile dintre cele două culturi antagonice au influențat în mod pregnant viața și evoluția locuitorilor autohtoni în toate domeniile. Populația de pe acest teritoriu are marele merit că a reușit să integreze și să asimileze numeroasele transformări și influențe survenite de-a lungul timpului datorită statorniciei și perpetuării etnice pe același teritoriu cuprins între Dunăre, Mureș și Munții Apuseni. În acest paradox multietnic coabitează 20 de etnii și grupuri etnice: români, sârbi, germani, maghiari, evrei, slovaci, țigani, croați, italieni, bulgari, ucrainieni, polonezi, turci, tătari, cehi, greci, armeni, francezi, ruși, arabi etc. Banatul numără nu mai puțin de opt confesiuni religioase: ortodoxă, romano-catolică, greco-catolică, luteran-evangelică, reformat-calvinistă, iudaică, neo-protestantă, islamică.

Oricare ar fi ponderea lor de la o epocă la alta, toate comunitățile au păstrat imaginea colectiv perpetuată prin educație în familie sau școală, a Banatului ca paradis multietnic. Conform studiului realizat de ISIG (Institut Supérieur d'Informatique et de Gestion), prestigiosul institut sociologic din Gorizia, comparat cu alte zone de pe mapamond, Banatul este un unicat sub aspectul potențialului său de conflict pe baze etnice sau religioase care este aproape zero. În cazul entităților conlocuitoare se constată, istoriografic și sociologic, o excepțională forță de asimilare, performanța unor sinteze de civilizație de negăsit sau greu de găsit în alte zone.

Banatul a fost la începutul existenței sale o provincie de frontieră. Acest amplasament fast și nefast deopotrivă, a generat o mentalitate, o sensibilitate și un stil de comportament pe care abia modernitatea târzie avea să-l descrie și să îl teoretizeze numindu-l generic „starea de graniță”. Sintagma este corectă deoarece, începând din Evul Mediu, Banatul s-a aflat mereu la periferia regatelor, imperiilor, statelor, prins între frontiere.

În construcția identitară bănățeană, momentul trecerii Banatului de sub stăpânirea turcească sub administrație austriacă în 1718, a jucat rolul de act fondator. Din acest moment începe noua istorie a Banatului, transformat în creuzetul unde se întâlnesc și se contopesc civilizații și culturi, într-un ritm accelerat, care dislocă tradiții și edifică un alt model. Această construcție modernă e fondată pe o viziune tipic iluministă, specifică reformismului austriac, dictată de raționalitate, pragmatism, cosmopolitism, emancipare prin educație și progres tehnologic. Toate aceste principii se transformă în seturi de politici, de la cele demografice (valuri succesive de colonizare), la cele economice, fiscale, sociale, urbanistice, educaționale, culturale.

Niciunde în Europa Răsăriteană dominația habsburgică nu a cauzat schimbări atât de profunde ca în Banat. În acest ținut stăpânirea austriacă a însemnat intervenția discretă a Vienei în toate compartimentele vieții, multe dintre măsurile luate au lăsat amprente vizibile până în zilele noastre.²

---

² Lajos Kukocs, *Contribuții la istoria agriculturii din Banat sec. XVIII-XIX-lea*, Ed. Mirton, Timișoara,

Banatul devine „laboratorul” unde s-au experimentat cu succes diferite proiecte, între care cele mai spectaculoase s-au dovedit a fi sistemul de colonizare și punerea în practică a unor noi tehnologii (în agricultură, hidrologie, industrie, transporturi, iluminat public etc.)

Astfel se ajunge ca, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales după 1829, când s-a introdus învățământul obligatoriu să se realizeze frecvența și școlarizarea în proporție de 80%. Situația este excepțională în comparație cu celelalte provincii românești, cu alte teritorii din monarhie sau din Europa. În regiunea Vienei, frecvența era aproximativă ca în Banat, în Anglia și Țara Galilor, „frontiera alfabetizării” cuprinsese 67%, în Scoția 78%, în Franța 50% cu mari decalaje de la o regiune la alta în interiorul fiecărei țări.³

După arhivele de la Viena rezultă că în anul 1768 existau în Banat 66 școli greco-ortodoxe (românești și sârbești la un loc), iar în anul 1771 existau 73 de școli.⁴ Numărul școlilor va crește într-un ritm alert între 1792-1802, numărul școlilor ortodoxe fiind 406.⁵ La mijlocul secolului al XIX-lea, Timișoara era înzestrată cu o rețea școlară laică și confesională de nivel preșcolar, primar și gimnazial diversificată, cu limbă de predare germană, maghiară, română, sârbă, greacă și ebraică. La 1200 de locuitori revenea o școală, fapt de natură să așeze Timișoara între primele orașe din Europa Centrală cu un standard ridicat de școlarizare. În cele 800 de așezări din Banatul istoric se ajunge în anul 1908 la un număr de 1167 instituții școlare primare⁶ cu o notă totuși particulară, cu o metodologie venită de la curtea imperială, reușind să scoată la lumină personalități proprii care să lupte și să acționeze în spiritul național și al nevoilor populației autohtone.

De aceeași perioadă, a administrației austriece, este legată și formarea conștiinței caracterului multiethnic și multiconfesional a regiunii. Politica demografică a dus la creșterea de 5 ori a populației regiunii, pe de altă parte la modificarea radicală a structurii etnice și confesionale.⁷ Fiecare grup și-a creat propria identitate, însă în timp s-a construit și o identitate regională. Problemele ridicate de comunicarea interculturală din această regiune au fost rezolvate, în timp, la nivelul identității regionale, prin impunerea conceptului de toleranță. Cunoașterea reciprocă, accesul rapid la informațiile comunităților vecine, au generat forme specifice de dialog și transfer cultural.

Merită consemnată existența în Banat a unui număr impresionant de publicații bi sau trilingve apărute între 1870-1942. Majoritatea acestora a cunoscut foarte timpuriu o instituționalizare impresionantă, din nou, prin amploare și apoi prin pionerat, încă un semn al unei mentalități întemeiate pe raționalitate, eficiență și pragmatism.

Nu e deloc întâmplător faptul că prima bibliotecă publică de împrumut, cu sală de

---

1998, p. 7.

³ Nicolae Bucșan, *Contribuții la istoria iluminismului*, Ed. Facla, 1986 p. 124-125.

⁴ Victor Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat 1778-1918*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1970, p. 31.

⁵ *Ibidem*, p. 55.

⁶ Ioan Munteanu, *Banatul istoric 1867-1918*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2008, p. 174.

⁷ Rudolf Graf, *Germanii din Banat*, Ed. Paideia, București, 2000.

Țărani bănățeni, Toager, jud. Timiș 1930; foto: colecția Marius Matei

lectură, din Imperiul Habsburgic e creată la Timișoara de Josef Klapka în 1815. Nici că „Temeswarer Nachtrichten” este la 18 aprilie 1771, primul organ de presă care apare pe teritoriul actual al României, iar tipografia care îl scoate pe piață, deține aceeași prioritate.

La începutul secolului al XX-lea, mai exact în anul 1919, la Caransebeș ia ființă „Asociația Culturală din Banat” avându-l ca președinte pe P.S. Episcopul Miron Cristea. Prima nevoie culturală a asociației era înființarea de biblioteci. Cele dintâi biblioteci complete din noile provincii au fost bibliotecile din orașele Banatului, în total 12 biblioteci de școli secundare urmând ca Asociația să continue imediat la înființarea de biblioteci sătești. Astfel în numai șapte ani s-au înființat peste 150 de biblioteci la țară, răspândind astfel cultura națională pe întinderea Banatului, prin aproape 200.000 de cărți.

Apariția timpurie a unor publicații periodice face ca Banatul, respectiv, Timișoara, să dețină nu doar pioneratul unor realizări tehnologice, în actualul spațiu al României, ci și priorități culturale de primă importanță. Numărul ziarelor și revistelor în limbile germană, maghiară, română și sârbă crește exponențial în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca și cel al tipografiilor. Pentru ca în perioada interbelică să apară 125 de periodice în limba română, 65 în limba germană, 104 în limba maghiară și 1 în limba sârbă. Acestei prolificități

creative de o factură aparte i se adaugă peste 50.000 de volume tipărite în cinci limbi, română, maghiară, germană, sârbă, slovacă, apărute numai în prima jumătate a secolului al XX-lea pe teritoriul Banatului. Între acestea, peste 30.000 pot fi recuperate de zona propriu-zisă literară: poezie, proză, dramaturgie, memorialistică, eseu etc.⁸

Tot din a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Banat se formează asociații culturale, unde solidarizările s-au constituit dincolo de frontierele etno-identitare. Societăți culturale, ansambluri muzicale (coruri, fanfare, mici orchestre de muzică simfonică), formații teatrale, asociații culturale ale diferitelor bresle, cafenele literare etc.

Legat de corurile bănățene, Ciprian Porumbescu spunea: „În numai câteva zile m-au copleșit atâtea impresii, încât mi-ar trebui coale întregi ca să scriu despre tot ce am văzut și auzit în Banatul cela... Corurile premiate sunt atât de minunate, încât societatea noastră de cântare din Brașov îi față de ele nimica întreagă. Și astea-s societăți curat țărănești și numai de țărani instruite și dirijate... Premiera revarsă și o lumină asupra capacității corului din Chizătău...”, iar după ce a privit și palmele unor coriști plugari a declarat: „...producțiunea țăranilor pe care am avut norocirea de a-i auzi, a întrecut orice așteptare. Corurile acestor sânt niște instituții cu bază solidă, care pot servi în orice loc spre fala neamului românesc... O, de s-ar putea imita exemplul de frații noștri bănățeni în toate colțurile pământului românesc!... Mă simt foarte fericit că am putut să iau parte la ea (serbarea din Chizătău) ...nimenea nu și-ar fi putut închipui că plugarii români din Banat să fie în stare a face ceea ce au făcut...”⁹

Le este specific bănățenilor un set de valori împărtășite colectiv și transmise de la o generație la alta: civilitatea, politețea, interesul respectuos pentru cultura celuilalt. Așa se explică faptul că multe forme culturale de asociere au inițiat și stabilizat dialogul, au solidarizat diferitele comunități etnice în jurul unor proiecte comune.

Temperata, ordonată și disciplinată provincie, acest vechi Eldorado din S-E Europei Centrale, plasat de atâtea ori de istorie la periferie, și-a găsit suficiente resurse pentru a se regenera. Realitate dar și mit, stârnind imaginația, el continuă să-și exercite forța centripetă și să atragă mereu și în zilele noastre.

Existența Uniunii Jurnaliștilor din Banatul Istoric, Asociația Presei Rurale în Banat, duc la neobișnuita extensie ca durată a acestui fenomen. Modelul raționalist și, să nu uităm, pragmatic al „luminării” prin educație în Țara Banatului, se întinde mult în afara epocii luminilor. O imensă bibliografie îl atestă până azi, chiar dacă factorii de context ideologic s-au modificat. Perpetuarea modelului a fost asigurată în primul rând prin intermediul educației în familie.

Banatul localnicilor este generat în laboratorul memoriei colective, așa cum Banatul călătorilor este expresia orizontului de așteptare al unei epoci. Ambele aparțin imaginarului, aceluși imaginar care hrănește intensitatea regiunii. Dacă ar fi să-i căutăm un simbol mitic, ar putea fi o „Țară dintre râuri”, o Mesopotamie europeană datorată duratelor lungi ale istoriei, dar cu deosebire celei moderne, secolului al XVIII-lea mai ales când s-a produs o

⁸ Gabriel Țepelea, *Scritori țărani din Banat*, București, 1975.

⁹ Gazeta Transilvaniei, nr. 107 și 108, septembrie 1882.

redimensionare a continentului, o basculare spre Est. Această regiune are o creativitate aparte, în care îi este specifică nu atât performanța individuală de excepție în domeniul literar-artistic (deși există exemple care ar putea proba contrariul), ci o bază socială amplă asigurată actului de cultură înțeles extensiv. Dacă acceptăm această premisă, putem afirma că Banatul este posesorul unui patrimoniu la fel de important ca al oricărei regiuni. De aceea considerăm că și arta populară reprezintă unul din elementele de bază ale unei culturi materiale ale unui popor. Evoluția sa de-a lungul vremii a fost strâns legată în primul rând de dezvoltarea ocupațiilor și a modului de viață. În configurația acestuia răzbat repertorii decorative, simbolice, soluții stilistice și tehnice apărute cândva. Au rămas în memoria limbajului la nivele profunde și în suprastructura expresivă, într-o circumstanțială translație de la zonele esențiale spre zonele aparente și de la aparență spre profunzime.

Limbajul artei bănățene nu este un limbaj al gândurilor-imagini, deci pictografic, niciun limbaj al sunetului-cuvânt, deci alfabetic, ci este un limbaj al simțirii și înțelegerii unei anumite stări, al unui anumit stadiu în cadrul simțirii existențiale, diferențiat de vârstă, individ, cuplu și colectivitate. Artă populară a permis exprimarea simțirii individuale și colective pe suprafețe de expunere, mai mari sau mai mici, în forme mult mai complexe și a permis purtarea nu numai pe sine, ci și cu sine a acestor semne de identitate.

Este adevărat că în istoria vieții și a culturii poporului român, arta populară a reprezentat un factor major de stabilitate, de polarizare a trăsăturilor esențiale ale firii și sufletului românesc, că ea se regăsește în toate orizonturile dăinuirii, dar această realitate trebuie căutată și înțeleasă în proteicele ei înfățișări, fiecare din ipostazele ei, materializate într-un gen sau specie, mai sus amintite, având o istorie și un teritoriu propriu, prezentând înfățișări diferite de-a lungul vremii. Nicolae Iorga spunea: „Țările noastre n-au avut numai un trecut de fapte mari și fapte bune, prin care s-a apărât viața lor și li s-a asigurat rânduiala lor, ci și un trecut de cărturărie și de artă. Ar greși foarte mult un străin și ar face un mare păcat unul dintre ai noștri, când ar socoti că la o dată oarecare din veacul al XIX-lea – 1821, ori 1848, 1866 – am fost smulși din barbaria sufletului, din întunecimea minții. Astăzi ne găsim pe drumul mare al civilizației europene, unde suntem chemați a ne arăta destoinici; altădată în scris, ca și în meșteșugul clădirii, al zugrăvelii, al lucrării metalelor scumpe, al cusăturilor de tot felul, aveam poteci care nu erau și ale altora și pe care noi le deschisem pentru folosul nostru.

Acest lucru trebuie să se știe nu de câțiva oameni numai, care se îndeletnicesc îndeosebi cu cercetările istorice, literare sau artistice și care scriu din când în când mai mult sau mai puțin pe înțelesul altora. Acesta nu este numai un obiect de știință, precum ar fi desfacerea în pături a pământului pe care s-a așternut viața românească, sau socotirea ploilor ce cad asupra-i, curențele de aer ce-l zvântează. Un fapt ca acesta – originalitatea sufletului românesc – trebuie să facă parte din simțirea neamului. Oricine trebuie să pătrundă de dânsa, pentru ca puterile tuturor să fie crescute prin această înălțătoare conștiință.”¹⁰

Un amalgam de idei, credințe, obiceiuri, practici, concepții, cunoștințe și tehnologii, o unitate multiculturală și multiconfesională fără precedent, asta este lecția dată de Banat

¹⁰ Nicolae Iorga, *Pagini alese*, Editura Ion Creangă, București, 1985, p. 136-137.

lunii întregi. Banatul, prin multiculturalitatea sa, dovedește că este un adevărat giuvaier social, o dovadă incontestabilă de civilizație și cultură, un loc deosebit unde diferitele etnii și confesiuni religioase au demonstrat că se poate trăi în pace și bună înțelegere. Standardul înalt de cultură și civilizație, setat de oamenii locului, a transformat Banatul dintr-o simplă regiune mlăștinoasă într-o perlă rară în coroana Imperiului Austro-Ungar, într-un pionier în nenumărate domenii, o regiune care să exceleze și decenii la rând să fie cea mai civilizată regiune din țara noastră.

BIBLIOGRAFIE:

Bucșan, Nicolae - *Contribuții la istoria iluminismului*, Ed. Facla, 1986.

Graff, Rudolf - *Germanii din Banat*, Ed. Paideia, București, 2000.

Iorga, Nicolae - *Pagini alese*, Editura Ion Creangă, București, 1985.

Kukocs, Lajos - *Contribuții la istoria agriculturii din Banat sec. XVIII-XIX-lea*, Ed. Mirton, Timișoara, 1998.

Munteanu, Ioan - *Banatul istoric 1867-1918*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2008.

Țircovnicu, Victor - *Contribuții la istoria învățământului din Banat 1778-1918*, Ed. Didactică și Pedagogică, 1970.

Țepelea, Gabriel - *Scriitori țărani din Banat*, București, 1975.